

de SPIRIDONIA MACRI

Activitatea de conservare și restaurare a steagurilor a pus în practică noi procedee de lucru ținând seama de diversitatea materialelor din care sînt compuse și funcțiile lor bine definite.

Restaurarea lor a fost și rămîne o problemă dificilă de rezolvat, avînd în vedere că structura din care sînt compuse a suferit și s-a modificat datorită condițiilor speciale în care au fost păstrate, influenței factorilor mediului ambiant și mai ales faptului că unele steaguri au participat direct la mari evenimente istorice. Așa se explică de ce drapele sau stindarde cu valoare istorică de la începutul sec. al XX-lea sînt mai deteriorate decît cele confecționate din aceleași materiale din sec. XVI, XVII, XVIII.

Este adevărat că apariția războiului mecanic de țesut și crearea unor clase de coloranți sintetici au dat naștere unor materiale mai puțin rezistente. Totuși deteriorările și degradările pe care le înfrînăm la majoritatea steagurilor se datoresc unor factori fizico-mecanici. Așa se explică faptul că numai după 30-40 ani de la participarea lor istorică aceste steaguri au suferit intervenții de consolidare, mai mult sau mai puțin bazate pe principiile conservării și restaurării, unele intervenții grosolane dăunînd pieselor și grăbind procesul de degradare.

Sîntem la începutul unui drum, cînd mijloacele de investigație asupra materialelor sînt în curs de perfecționare, sîntem la curent cu unele realizări din domeniul științei și tehnicii, privind materialele și substanțele noi apărute în industrie, fără de care activitatea noastră de conservare și restaurare nu ar fi posibilă. Trebuie ținut seama de faptul că mijloacele tehnice de investigație și materialele noi folosite în restaurarea pieselor, pe care le voi analiza, nu trebuie să afecteze valoarea documentar istorică și artistică. Deci este necesară o colaborare strînsă între aceste două moduri de cercetare. Scopul acestei cercetări este în primul rînd stabilirea compatibilității dintre materialele vechi și noi și în al doilea rînd problema originalității piesei, recuperarea din întregul ei a tot ceea ce se poate salva cu putință. Fără o metodă științifică adecvată, bazată pe principiile conservării și restaurării, nu vom putea opri procesul de degradare și piese cu mare valoare istorică vor dispărea.

Aceste probleme le-am urmărit și în procesul de restaurare a unor steaguri pictate pe care le voi analiza în această lucrare.

Steagurile sînt alcătuite din țesături croite în forme și dimensiuni diferite, pictate cu diferite scene și simboluri legate de funcția istorică

pe care o îndeplinesc. Ele pot fi confecționate din două țesături detașabile pictate separat, sau dintr-o singură țesătură pictată pe ambele fețe. În procesul de restaurare este important de a studia atât structura materialelor din care steagul a fost realizat la origine, precum și tehnica de execuție, pentru că în decursul anilor țesătura steagului și pictura au reacționat diferit la factorii mediului ambiant, la factorii fizico-mecanici și chimici.

La origine un steag pictat era executat astfel : o țesătură sau mai multe țesături, unite între ele, erau perfect întinse pe o ramă, iar suprafețele ce urmau să fie pictate erau delimitate și impregnate cu un grund subțire și transparent pe ambele fețe, după caz. Acest grund era preparat fie pentru culori tempera, fie pentru culori ulei, iar pictura era executată liber în cazul unor scene religioase și simboluri, sau cu ajutorul unor șabloane în cazul cifrurilor și stemelor. Tehnica șabloanelor a fost descoperită în timpul restaurării drapelului de luptă al Regimentului 36 Infanterie, găsindu-se o stemă identică la drapelul de luptă al Regimentului 5 Artilerie.

În restaurarea unui steag pictat trebuie să avem în vedere faptul că pictura face parte integrantă din întreaga lui compoziție. Nu putem restaura pictura fără să ținem seama de țesătura steagului, mai ales că ea constituie suportul de bază. Suportul de bază al steagurilor pictate pe care le-am amintit este din țesătură de mătase naturală, material care prin structura sa are o rezistență mică față de influența mediului ambiant. Problemele înfiliante în restaurarea acestor steaguri au fost dificile, având în vedere modul diferit de tratare, pe deoparte a țesăturii, pe de altă parte a picturii, ele constituind un tot unitar atât în timpul procesului de restaurare, cât și în stadiul de expunere a piesei gata restaurate.

Practica de restaurare a acestor steaguri necesită în primul rând conservarea fragmentelor existente. Nu ne interesează refacerea fragmentelor pierdute sau redarea culorilor, ci stabilizarea picturii existente. Pictura pe steag se deosebește de pictura de șevalet prin consistența suportului, prin compoziția grundului, prin maniera de lucru a picturii și a compoziției culorilor. Pictura steagului nu este perfect întinsă, ea face parte din structura lui funcțională. Din această cauză ea s-a deteriorat destul de repede, datorită solicitărilor la care steagul a fost supus. Procesul de restaurare a picturii pe steag se bazează pe o parte din metodologia restaurării picturii de șevalet, dar fiecare operațiune fiind studiată, încercată și folosită în condițiile existente.

În procesul de investigare, la fel ca și la pictura de șevalet, pictura pe steag este analizată în primul rând ca obiect de volum, cu structura în straturi, suportul, grundul, stratul de culoare, stratul protector fiind elementele principale.

Suportul, materialul pe care este executată pictura, poate fi din țesătură de bumbac, mătase naturală, lână, iar cercetarea lui este importantă deoarece în cazul nostru a suferit deteriorări mari, iar datele obținute contribuie, în procesul de restaurare, la găsirea unor soluții adecvate.

Grundul, următorul strat de bază, format dintr-un strat subțire transparent, este compus dintr-un liant și material de umplutură, neacoperind textura țesăturii. Caracterul grundului, compoziția acestuia au fost modificate de-a lungul anilor, iar cunoașterea proprietăților lui ne ajută în alegerea metodelor de restaurare. Analiza grundului, a componentelor sale se reduce de obicei la determinarea compoziției chimice și la cercetarea microscopică a secțiunii transversale, care de regulă se obține ușor de pe marginea pânzei la pictura de șevalet, fiind mai greu de obținut din pictura de pe steag, existând riscul traumatizării ei. În compoziția grundului se găsește clei animal sau vegetal, ipsos, praf de cretă.¹

Stratul de culoare subțire este omogen din punct de vedere al compoziției, fiind format din pigment de origine minerală sau organică și liant. Un strat de culoare este alcătuit din două sau mai multe culori, având în compoziție granulele a doi sau mai mulți pigmenți.

Liantul este de natură organică și poate fi de proveniență vegetală sau animală. Ca liant folosit în pictura pe steaguri întâlnim gălbenușul de ou și albușul, amestecat uneori cu rășini în pictura tempera, sau cleiuri vegetale și rășini în pictura de ulei.

Stratul de pictură este cea mai importantă parte a steagului, pentru că el determină valoarea documentar istorică-artistică a acestuia. De aceea majoritatea mijloacelor fizice, chimice și fizico-chimice de cercetare se elaborează, pentru studierea stratului de culoare, în vederea determinării proprietăților fizice și compoziției acestuia.

Stratul de lac, strat protector aplicat în scopul protejării picturii, se prepara în trecut din rășini naturale, care până în sec. al XVI-lea se amestecau cu cleiuri vegetale. Încăpând din sec. al XVII-lea, s-a utilizat lacul de topal, iar din sec. al XIX-lea, lacul de damar.

În pictura steagurilor lacul protector era utilizat în special la pictura în tempera, iar analizarea de laborator sînt dificile de rezolvat, deoarece aceasta, în urma patinei obținute în decursul anilor, capătă aspectul picturii în ulei. În analiza picturii pe steaguri am folosit metode fizice optice de cercetare. Aceste cercetări au fost efectuate vizual sau prin fotografiere obișnuită. În lumină vizibilă pictura a fost privită în întregime, apoi studiată pe porțiuni, fragmente, detalii. S-a folosit lupa și stereomicroscopul, analizându-se detaliat caracterul tușelor, modificarea structurii, au fost stabilite locurile pentru luarea probelor necesare analizei, deteriorările stratului de pictură, observîndu-se prin crăpături delimitarea stratului pictural de grund. Metodele fizice de cercetare, numite metode care nu degradează pictura, dau date precise privind tehnica de execuție a picturii și structurii acesteia, însă posibilitățile acestor metode sînt limitate în analizarea materialelor utilizate de pictori. Asemenea date pot fi obținute numai prin analiza chimică și fizico-chimică, care analizează nu opera în întregime, ci numai mostrele, substanțele luate din pictură.

În laboratorul nostru de investigații, în scopul determinării grunda-

în și în compoziției stratului de culoare, au fost efectuate analize spectrografice de emisie, probe comparative între albușul și gălbenușul de ou și cleiul de pește și animal, probe comparative între culori ulei și culori tempera. De asemenea, au fost efectuate probe de determinare a punctului de topire a stratului de culoare, reacții de culoare în eprubetă și la stereomicroscop.

Dacă determinarea pigmentilor și materialelor de umplutură ale grundului este posibilă, determinarea liantului din culori și din lacul protector vechi este o problemă dificilă. De asemenea, date istorice privind materialele de pictură avem puține, ele fiind cuprinse în unele tratate și îndreptare privind tehnica picturii din evul mediu și Renaștere. Istoria dezvoltării chimiei și fabricării industriale a culorilor, foarte importantă pentru studierea materialelor de pictură din sec. XVIII-XX, nu ne oferă date complete privind materialele de pictură. Deci pictura, prin analizarea ei atentă, ne furnizează un material vast privind utilizarea culorilor, a grundurilor și lacurilor în anumite epoci istorice.

Formele de degradare întâlnite pe cele trei steaguri din țesătură de mătase naturală sînt diferite și deosebite; fiind unicate, ele se deosebesc și prin conținutul lor istoric documentar: steagul Regimentului 36 Infanterie, alcătuit dintr-o singură țesătură și pictată pe ambele fețe, avînd puține fragmente de pictură; steagul Asociației plămumarilor și tapițerilor, alcătuit din două fețe detașabile, cu pictură pe ambele fețe; steagul Agiei, alcătuit dintr-o singură țesătură pictată pe ambele fețe, ultimele două steaguri avînd suprafețe mari de pictură. Deci trei steaguri diferite, cu probleme de restaurare dificile, la care metodologia de restaurare a necesitat soluții noi de rezolvare a problemelor valabile și pentru alte obiecte textile.

Primul steag intrat în restaurare, drapeul Regimentului 36 Infanterie din colecția Secției de istorie modernă a Muzeului Național de Istorie al R. S. România, a participat la primul război mondial. Confectionat dintr-o țesătură de mătase tricoloră, drapelul a fost pictat inițial în partea centrală pe ambele fețe cu stema României din timpul lui Carol I și cu cifra regal în cele patru colțuri. Deteriorările fizico-mecanice și fizico-chimice fac vizibile doar niște fragmente de pictură și mătase. Dat fiind gradul foarte avansat de deteriorare, anterior a fost asigurat pe ambele fețe cu un tul din bumbac, iar fragmentele foarte deteriorate au fost fixate prin coasere, între fragmente de tul cu fire groase din bumbac. Aceste fire au contribuit negativ la starea mătăsii și a fragmentelor de pictură, acestea desfăcîndu-se în bucăți în urma împunsăturilor. Aceste intervenții au fost aplicate la o serie de steaguri venite de la Muzeul Militar Central și au fost efectuate, după unele date, între anii 1930-1940. Lipsurile foarte mari ale mătăsii și picturii au pus problema recuperării la maximum a fragmentelor existente. Problemele ridicate sînt valabile pentru toate steagurile cu pictură.

Problema curățirii, operație dificilă în cazul obiectului nostru, nu putea fi rezolvată decît local. După nenumărate încercări a fost confec-

ționată o masă specială valabilă pentru toate genurile de piese care nu se pot imersa, masă alcătuită din straturi absorbante, iar mătasea și pictura pot fi curățite separat. O problemă dificilă a fost reconstituirea fragmentelor de pictură și mătase, restabilindu-se în acest fel și dimensiunile originale ale piesei. De menționat banda albastră, care înainte de reconstituire era prezentă sub forma unui mănunchi de fire, dar după restaurare au ieșit la iveală fragmente de pictură din ghirlanda stemei. În consolidarea fragmentelor de pictură am folosit metoda de consolidare a picturii de șevalet, ținând seama de faptul că pictura este dublă. Deci concentrația soluției de consolidare a fost redusă la jumătate, după multe încercări și probe, adăugând și o concentrație mică de glicerină în scopul tratării suportului de mătase foarte fragil.

Problema consolidării steagului, găsirea unui suport adecvat, având în vedere că el este alcătuit dintr-o singură țesătură cu două fețe, a constituit de asemenea o operațiune dificilă. Ea a fost rezolvată după numeroase încercări, ținând însă seama în primul rând de principiile restaurării și conservării și apoi de imaginea estetică reprezentată de steagul în expunere.

Prin conținutul său istoric-documentar, se impune în procesul de restaurare a unui steag folosirea unui suport transparent. Acest suport, folosit în atelierul nostru, este un tuf de nylon transparent rezistent, cu afinitate la coloranții acizi. Am găsit o nouă metodă de vopsire cu coloranți pigmentari, care nu modifică tușul, aspectul și rezistența materialului afectat de vopsirea anterioară prin lierbere. Ei sînt rezistenți la lumină și la spălare, dau posibilitatea nuanțării infinite a culorilor, mergînd pînă la crearea unor culori identice cu cele de pe pișă. Deci metoda vopsirii suportului transparent în culorile patinate ale steagului este o metodă nouă pe care am elaborat-o în restaurarea steagurilor, în scopul realizării detaliilor documentar-istorice și artistice ale piesei și care rezultate bune.

Avînd în vedere proprietățile supraelastice ale suportului de consolidare, greu de manevrat în procesul de restaurare a steagului descris el a fost vopsit prin metoda amintită cu coloranți pigmentari, în culorile steagului și folosit ca prim suport de consolidare printr-o metodă nouă, care a dat rezultate bune, la toate steagurile aflate în procesul de restaurare. De asemenea, firele foarte fine, vopsite cu coloranți rezistenți la lumină, compatibile cu materialele piesei, precum și substanțele aglutante au contribuit la o bună fixare a fragmentelor, metoda de restaurare fiind reversibilă.

O altă metodă, elaborată în procesul de restaurare a obiectului descris mai sus, a fost utilizată la reconstituirea stemei și cifru-pictete pe cel de al doilea tuf suport al steagului, în scopul unei documentații a elementelor de desen și culoare fără a afecta originalitatea piesei și principiile restaurării și conservării. Restaurat cu metodele descrise mai sus, în final drapelul de luptă apare bine consolidat, reconstituit în forma sa inițială, a culorilor și a elementelor de pictură și desen sugerate pe tuful suport.

Metodele descrise mai sus sînt valabile pentru toate piesele analizate și intrate în procesul de restaurare.

Consultînd materiale străine am să citez o remarcă a lui Johan Lodewijks, directorul Laboratorului central de cercetări pentru obiecte de artă din Amsterdam, de care este legată într-o măsură și metoda mea de reconstituire descrisă mai sus: "Realizarea unei imitații dintr-un material subțire transparent este preferată unei copii naturale dintr-un material identic cu materialul original al steagului, deoarece imitația dintr-un material subțire dă dimensiunea originală și desenul, cît și culoarea, într-un mod care nu distrage atenția vizitatorului de la fragmentul original.

Un alt steag cu probleme deosebite în ceea ce privește restaurarea picturii a fost "Steagul Societății arcului, a plîpumarilor și tapițerilor", din Secția de istorie modernă, care datează de la 1885, deci după mai puțin de 100 de ani intrat în procesul de restaurare. Aici am întîlnit toate formele de degradare atît în țesătura de mătase, cît și în suprafețele de pictură. Avînd dimensiunile de 1,50/1,55 m steagul în formă dreptunghiulară are două fețe detașabile, fiecare față fiind confecționată din trei benzi tricolore. Pe fața avers a steagului este pictat un medalion central compus din două registre, care ilustrează în partea superioară, pe tonuri de gri, o scenă religioasă cu sfinți, patronii breslei respective, iar în partea inferioară, pe fond roșu, un grup de unelte încruciate care reprezintă însemnele breslei. De asemenea, fața steagului este decorată cu o inscripție cu denumirea societății și data înființării ei, cu litere poleite în foiță de aur și un chenar pe cele patru laturi, cu motive geometrice vegetale stilizate, poleite tot în foiță de aur.

Reversul steagului este ilustrat central cu stema României din timpul lui Carol I, cu inscripție și chenar în aceeași tehnică utilizată pe avers.

Steagul a suferit deteriorări mari fizico-mecanice și fizico-chimice, ajungînd într-un grad avansat de degradare. Suportul picturii din mătase naturală a suferit - prin depuneri de praf și murdărie - cearcăne de umezeală, pierderi din țesătură, decolorare, fragilizare. În suprafețele pictate, pe ambele fețe au apărut găuri, rupturi, lipsuri din stratul pictural și suport, desprinderi în unele porțiuni și pulverizarea stratului pictural. De asemenea, au fost pricinuite pierderi din pelicula aurită din inscripție și chenar, pierderi din suportul și culoarea de bază pe care aceasta a fost aplicată, precum și oxidarea peliculei aurite. Deteriorările mari descrise nu sînt rezultatul unei îmbătrîniri naturale, ci al unor factori fizico-mecanici, al unor condiții necorespunzătoare de păstrare.

Restaurarea picturii a ridicat unele probleme asemănătoare cu cele din pictura de șevalet, probleme ce au fost studiate și rezolvate conform situațiilor existente. Pentru a ilustra problemele dificile întîlnite, voi enumera cîteva operațiuni importante din procesul de restaurare a picturii steagului, care au fost efectuate în urma unor investigații, documentații și testări:

- testarea soluției de curățire;
- testarea soluției de lipire în vederea captușirii picturii, operație necesară și dificilă;
- testarea soluției de impregnare în vederea consolidării stratului pictural;
- dublarea picturii de pe ambele fețe prin lipirea cu un material textil neutru;
- consolidarea grundului și stratului pictural;
- punerea sub presă a picturii și mătăsii;
- tratarea suportului din mătase cu C.M.C. în vederea conservării;
- retușarea cu culori tempera a porțiunilor lipsă în scopul unei reînțregiri estetice.

Aceste retușuri au fost efectuate ținând seama și de faptul că pictura nu este prea veche, iar deteriorările nu au fost rezultatul unor îmbătrâniri naturale.

A urmat consolidarea mătăsii pe suport de bumbac și reconstituirea elementelor existente din inscripție și chenar cu o rețea din mătase naturală fină, vopsită în culorile steagului. Am pictat tulpă protector în culorile steagului, reproducând pictura, cu metodele descrise mai sus, asigurând o rezistență și o vizibilitate perfectă.

Deosebirea dintre pictura de șevalet și cea de pe steag constă în faptul că aceasta din urmă este necesar să fie protejată, datorită suportului fragil pe care aceasta este executată cu ajutorul unui tulpă protector.

Metodele descrise mai sus au fost aplicate și în procesul de restaurare al celui de al treilea steag, care are dimensiuni mari, 2,20/2,60 m, cu probleme dificile de rezolvat atât în restaurarea mătăsii, cât și a suprafețelor mari de pictură, steag pe care îl voi analiza în etapa viitoare.

Fiecare dintre cele trei steaguri, având probleme deosebite, au necesitat în practica procesului de restaurare noi metode ce se vor aplica și în restaurarea altor steaguri pictate, metode bazate numai pe investigații și testări.

Noile metode folosite sînt reversibile, ele putînd fi înlocuite în viitor cu metode noi, raportate la dezvoltarea continuă a științei și tehnicii.

NOTE

- 1 I.I.GRENBERG, Metode fizice și chimice de cercetare, trad. din 1. engleză, în biblioteca Muzeului Național de Istorie al R.S. România, p.6-8.
- 2 JOHAN LODEWIJKS, Conservation of flags, în vol. Jentina E.Leene, Textile conservation, Londra, 1974, p.174.

LA MÉTHODOLOGIE DE LA RESTAURATION DES DRAPEAUX PEINTS

Résumé

La restauration des drapeaux peints nécessite premièrement la récupération et la conservation de la peinture existante.

La technique des drapeaux peints diffère de celle de la peinture en ce qui concerne la consistance de la base sur laquelle la peinture repose, la composition de l'enduit, la méthode de travail abordée, la composition des couleurs.

La peinture sur les drapeaux est intégrée à sa structure fonctionnelle, et les dégradations subies sont dues aux sollicitations auxquelles des pièces ont été soumises.

Le processus de la restauration de la peinture sur les drapeaux utilise en général les méthodes reconnues de la restauration de la peinture, avec des petits changements, chaque opération étant testée et utilisée en tenant compte des conditions existantes.

Les types de détériorations du tissu en soie naturelle rencontrés sur les trois drapeaux décrits sont différentes et la méthodologie de leur restauration a nécessité des solutions nouvelles pour résoudre ces problèmes, solutions valables aussi pour d'autres types d'objets textiles, étant en même temps réversibles en vertu des principes de la conservation et de la restauration.